

აკაკი ჩიქობავა

ოსუ

მევახშეობის პოლიტეკონომია ფეოდალურ საქართველოში

სესხი და ვალი კაცობრიობის განვითარების სხვადასხვა ეტაპის განუყოფელ ნაწილს წრმოადგენს. ყოველ ეტაპზე, საწარმოო ურთიერთობების ცვალებადობასთან ერთად სასესხო ვალდებულება ადამიანის პიროვნულ და ქონებრივ დამოუკიდებლობას განსაზღვრავდა, დაწყებული მონობიდან, დამთავრებული დღევანდელი გარემოებებით, როდესაც მართალია ადამიანი პირდაპირი გაგებით პიროვნულ თავისუფლებას არ კარგავს, მაგრამ შესაძლოა (ასეც არის კიდევ) დაკარგოს უკანასკნელი საცხოვრისი ან მისი არსებობისთვის აუცილებელი საწარმოო საშუალებები.

სავაზმო კაპიტალი საქართველოში ძველი ღრვიდანვე რომ მძიმე პირობებთან და თავისუფლების დაკარგვასთანაა ასოცირებული, სჩანს XI საუკუნის ერთი ქადაგებიდანაც: **„გლახაკ ხარ, არამედ თავისუფალ ხარ, უკეთუ ისესხო, გავეღარმდიდრდე და თავისუფლება წარმავალ არს...“**¹

საქართველოში პირობითად სესხი/ვალის განვითარების 5 ეტაპი შეიძლება გამოვყოთ. 1. ფეოდალური ეპოქის სასესხო ვალდებულებები, რომელიც სამევახშეო ხასიათს ატარებდა. 2. XIX საუკუნეში, წინა პერიოდიდან შემორჩენილი ფორმები, თამასუქთან ერთად საბანკო სისტემის ჩამოყალიბება, სათავადაზნაური ბანკი და სხვა. 3 1918-1921 წლების საბანკო სისტემა და სასესხო ურთიერთობები. 4. საბჭოთა ვალი. 5. 1992 წლიდან დღემდე არსებული საბანკო და სამევახშეო სისტემა. რა თქმა უნდა ამდგავარი დაყოფა პირობითია, თუმცა ყველა ეტაპს დამახასიათებელი ნიშნები გააჩნია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ამ ეტაპისთვის (საბჭოთა პერიოდის გამოკლებით), თანმდევი სამევახშეო კაპიტალის მძლავრი პარაზიტული თვისებები.

¹ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II. თბ. 1956, გვ. 185.

ამჯერად ჩემი კვლევის ინსტერესს წარმოადგენს ფეოდალური ეპოქის საქართველოში სესხი/ვალის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ისტორია. წინამდებარე სტატია ემსახურება მომავალისთვის დაგეგმილი კვლევის მეთოდოლოგიურ მონახაზს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში სესხი/ვალის ტერმინოლოგიის გარკვევას ივანე ჯავახიშვილი შეეცადა, ამიტომ ცნობის სახით მოვიხმობ იმ სიტყვათა სემანტიკურ დატვირთვას, რომელიც ივანე ჯავახიშვილს შესაბამის ნაშრომში აქვს მოცემული.

ადრეული წაყარობებიდან ირკვევა, რომ ვალთან ერთად იხმარებოდა ტერმინი თანანადები, ასევე ვასხი და სესხი.² ივ. ჯავახიშვილის გამნარტებით, სარგებლის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო ტერმინი ვასხი. ფალაურად „ვასხ“ სარგებელს, ხოლო ზენდურად კი მატება/ზრდას ნიშნავს.³ სიტყვა ვასხის დამკვიდრებამდე ქართულ რეალობაში გამოიყენებოდა ტერმინი აღნადგინები.⁴ იპოთეკის აღმნიშვნელად გამოიყენებოდა – „წინდი“, წინდად მიცემა, მის მაგიერ ასევე იხმარებოდა ტერმინი ნახუთევი, რომელიც სიტყვა ხუთვადან უნდა მომდინარეობდეს და მისი სოციალური ბუნება სასვებისთ გასაგებია.⁵

კრედიტისა და ვალის ისტორიას მოკლედ ეხება ნიკოლოზ ქოიავა, შესანიშნავ ნაშრომში, „ფულის მიმოქცევა და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში“⁶. მართალია აღნიშნული ნაშრომი მეორე თავი კონკრეტული პერიოდით და გეოგრაფიული არეალითაა შემოსაზღვრული, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აქ განხილული დაკრედიტების ისტორია და მასთან დაკავშირებული ისტორიები მეტწილად განხილულია ვასხთან ბატონიშვილის სამართლის მუხლების მიხედვით. აღნიშნული სამართალი კი მიუხედავად ქვეყნის პოლიტიკური დაქუცმაცებულობისა, საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე გამოიყენებოდა ადგილობრივი მეფე-მთავრების ბრძანებებთან ერთად.

ცალკე გამოყოფის ღირსია, პაატა გუგუშვილის ნაშრომი „საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში“.

² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვეთი II. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი VII. თბ. 1984, გვ. 322.

³ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვეთი II, გვ. 326.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვეთი II, გვ. 327.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვეთი II, გვ. 311-333.

⁶ ნ. ქოიავა. კრედიტი XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში. ფულის მიმოქცევა და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში. თბ. 1966, გვ. 77-103.

ტომი მეორე“⁷, რომლის მეორე ნაწილში განხილულია ფულისა და კრედიტის მნიშვნელობა, მევახშეობის არსი, ზოგადად მევახშეობის პოლიტეკონომია, კრედიტის ევოლუცია XIX საუკუნემდე, პირველი საკრედიტო ორგანიზაციები და ა.შ.

გლობალურად ვალის ისტორიას ამ ბოლო დროს შესანიშნავი მონოგრაფია მიუძღვნა ამერიკელმა ანთროპოლოგმა დევიდ გრებერმა, სადაც განხილულია ვალის ჩამოყალიბების და განვითარების ისტორია სხვა და სხვა ცივილიზაციების მაგალითზე, რა განსხვავებები და საერთო ნიშნები ახასიათებს კონკრეტულ ეკონომიკურ რეგიონებს და რა ტიპის ისტორიულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე.⁸

ვალი და საკრედიტო საქმიანობა უძველესი დროიდანაა ცნობილი. ძვ.წ. 594 წელს სოლონის კანონების საფუძველზე რეფორმა გატარდა, რომლის მიხედვითაც ვალები ბათილად იქნა გამოცხადებული, ვალში ჩადებული მიწებს კი გირავნობა მოეხსნათ. მსხვილ მიწათმფლობელათა ხელში მოხვედრილი სამიწო ფონდი კვლავ წვრილ მფობელებს დაუბრუნდათ, მიწიდან აყრილები და ქვეყნიდან გადასახლებულები, ისევ საკუთარ მიწას დაუბრუნდნენ. ამგვარი რადიკალური ზომების მიღება, როგორც ფრიდრიხ ენგელსი აღნიშნავს, მხოლოდ საკუთრების უფლების ხელყოფითაა შესაძლებელი: „ყველა ეგრეთწოდებული რეკოლუცია, პირველიდან უკანასკნელამდე, იმის გულისთვის მოხდა, რომ დაცულიყო ერთი სახის საკუთრება საკუთრების მეორე სახის კონფისკაციით, ... ეჭვგარეშეა, რომ კერძო საკუთრებამ ორი ათას ხუთასი წელის მანძილზე გაძლება მხოლოდ საკუთრების უფლების შებღალვით შეძლო“⁹

ამრიგად, ვალიდან გათავისუფლებულ მწარმოებელს გაეხსნა გზა ახალი კერძო საკუთრების ფორმებისკენ. ფეოდალურ ეპოქაშიც, როგორც დღეს, მევახშეობა არ ემსახურებოდა პროგრესს, შესაბამისად ის იწვევდა მეურნეობის დაცემას და გლეხის მდგომარეობის უფრო და უფრო გაუარესებას. კარლ მარქსის სიტყვებით: „მევახშეობა ერთის მხრივ, არღვევს და ანადგურებს ანტიკურ და ფეოდალურ სიმდიდრეს და ანტიკურ და ფეოდალურ საკუთრებას ... თუმცა არ ცვლის წარმოების წესს ... კაპიტალიზმამდელი წარმოების წე-

⁷ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II.

⁸ David Greaber. Debt: The First 5000 Years. Brooklyn. Melville House. 2012.

⁹ ფ. ენგელსი. ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები ორ ტომად. ტომი მეორე. თბ. 1950, გვ. 318-319.

სის არსებობის დროს მევახშე რევოლუციურ როლს ასრულებს მხოლოდ იმ-
ით, რომ იგი არღვევს და სპობს საკუთრების ფორმებს, რომელთა მტკიცე
ბაზისზე და ერთიდაიმავე ფორმით განუწყვეტლივ კვლავწარმოქმნაზე დამყა-
რებულია ქვეყნის პოლიტიკური წყობილება.¹⁰

მარქსისვე სიტყვებით, კაპიტალისტური წარმოების წინარე ფორმებში
მევახშეობა არსებობს ორნაირი ფორმით: 1. ფული სესხად გაიცემა დიდებუ-
ლებზე და 2. სესხი გაიცემა წვრილ მწარმოებელზე, როგორც ხელოსანზე,
ასევე მიწის წვრილ მესაკუთრეზე. ამდაგვარი სამევახშეო საქმიანობა აჩანაგ-
ებს კონკრეტული ეპოქის მეურნეობას, თუმცა ისმის კითხვა, რამდენად
სპობს ის იმ დროს არსებულს წარმოების წესს? მისივე დასკვნით ეს დამო-
კიდებულია ისტორიის განვითარების საფეხურსა და გარემოებებზე.¹¹

მევახშეობას და სავაზმო კაპიტალის არსებობას კონკრეტული ისტო-
რიული მოცემულობა განსაზღვრავს, მისი არსებობისთვის: „**აუცილებელია
მხოლოდ ერთი რამ: პროდუქტის ერთი ნაწილი მაინც საქონლად უნდა გადა-
იქცეს...**“, ხოლო მისი განვითარება დაკავშირებულია **„ვაჭრის კაპიტალის
განვითარებასთან და სპეციალურ ფულად-სავაჭრო კაპიტალის განვითარებას-
თან...“**¹²

როგორ უნდა გადაიქცეს პროდუქტი საქონლად კაპიტალისტური წარ-
მოების წინა ფორმაციაში, კერძოდ ფეოდალურში? რა ტიპის პროდუქტი შე-
იძლება გადაიქცეს საქონლად? მარტივად რომ ვთქვათ საქონელს გააჩნია
სახმარი და საცვლელი ღირებულება. ნივთი შესაძლოა იყოს სახმარი ღირე-
ბულება, თუმცა არ შეიცავდეს ღირებულებას. ნივთი შეიძლება ადამიანის
შრომის შედეგად იყოს შექმნილი, მაგრამ არ იყოს საქონელი: **„ვინც თავის
შრომის პროდუქტით თავის საკუთარ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, სახმარ
ღირებულებას ქმნის და არა საქონელს. საქონელის საწარმოებლად საჭიროა
მან შექმნას არა მარტო სახმარი ღირებულება, არამედ სახმარი ღირებულება
სხვისთვის, ანუ საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულება“**.¹³ ამ კონკრეტულ

¹⁰ კ. მარქსი. თავი ოცდამეექვსე. კაპიტალიზმამდელი ურთიერთობანი. სარგებელი შუა საუ-
კუნეებში. კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. ტომი მესამე. ნაწ. II წიგნი III. კაპი-
ტალის წარმოების ერთობლივი პროცესი. თბ. 1959, გვ. 171-172.

¹¹ კ. მარქსი. თავი ოცდამეექვსე. კაპიტალიზმამდელი ურთიერთობანი. სარგებელი შუა საუკუ-
ნეებში. კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა, გვ. 169.

¹² კ. მარქსი. თავი ოცდამეექვსე. კაპიტალიზმამდელი ურთიერთობანი. სარგებელი შუა საუკუ-
ნეებში. კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა, გვ. 168.

¹³ კ. მარქსი. კაპიტალი. წიგნი პირველი. განყოფილება პირველი. საქონელი და ფული. ტომი
პირველი. თარგმნილი გერმანულიდან მალაქია ტოროშელიძის რედაქციით. ტფ. 1930, გვ. 8.

თეზას ხშირად გაუგებრობა შემოჰქონდა, თითქოს მარქსი თვლიდა, რომ პროლუქტი, რომელსაც მოიხმარს ადამიანი, რომელიც მისი შემქმნელი არ არის ე.ი. წარმოადგენს პროდუქტსო, ამიტომაც ფ. ენგელს შეჰქონდა მეტი სიცხადე: „და არა მხოლოდ სხვისთვის ზოგადად. ნაწილი პურის მოსავლისა, რომელიც საშუალო საუკუნების გლეხს მოჰყავდა, ღალის სახით ბატონს მიჰქონდა, ნაწილი მებათედის სახით – მღვდელს, მაგრამ არც ღალა და არც მებათედი არ გადაქცეულა საქონლად იმის გამო, რომ იგი დამზადებული იყოს სხვისთვის. პროლუქტი რომ საქონლად იქცეს, უნდა გაცვლის საშუალებით გადავიდეს იმის ხელში, ვისთვისაც იგი სახმარ ღირებულებას წარმოადგენს.“¹⁴

ამ ციტატების მოხმობა იმისთვის დამჭირდა, რომ სწორდ მათზე დაყრდნობით კონკრეტული მსჯელობა უნდა განვაკეთოთ, იმ ისტორიული მოცემულობის შესახებ, რომელმაც შესაძლებელი გახადა შუა საუკუნეების საქართველოში მევახშეობის და სავანშო კაპიტალის არსებობა.

ფეოდალურ წარმოების წესში ბეგარა (რენტა) სამი ფორმით გვხვდება: 1. შრომა-მიგებითი, 2. ნატურალური და 3. ფულადი. სამივე ეს ფორმა შეიძლება თანადროულად შეგვხდეს, თუმცა კონკრეტულად ერთის დომინაცია ყოველთვის შეინიშნება, რისი მიხედვითაც წარმოების წესის განვითარების გარკვეული პერიოდიზაცია შეიძლება მოვნიშნოთ.¹⁵ წინარე კაპიტალისტურ წარმოების წესში ზედმეტი ღირებულება ზედმეტი შრომის ეკვივალენტია, როდესაც გლეხი ბატონისთვის დამატებით შრომას ასრულებს, ანუ მიტაცებულ შრომას (გადაუხდელი შრომა, უეკვივალენტო).¹⁶

გლეხი, თავის საარსებო საშუალებებს თვითონვე აწარმოებს. საკუთარ თავს მის მიერვე წარმოებული პროდუქტებით ამაყოფილებს. ამ პირობებში როგორ და რანაირად უნდა იქცეს პროლუქტი საქონლად, რომელიც ვაჭრობისა და მევახშეობის აუცილებელი პირობაა? როგორც თავის დროზე, შრომა-მიგებითი ბეგარა გარდაიქმნა ნატურალურ (პროლუქტის სახით) ბეგარაში,

¹⁴ კ. მარქსი. კაპიტალი. წიგნი პირველი. განყოფილება პირველი. საქონელი და ფული. ტომი პირველი, გვ. 8 (სქოლიო 11^ა).

¹⁵ კ. მარქსი. თავი ოცდამეექვსე. კაპიტალიზმამდელი ურთიერთობანი. სარგებელი შუა საუკუნეებში. კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა, გვ. 399-425.

¹⁶ აკ. ჩიქობავა. ქართული ფეოდალიზმის პოლიტეკონომიური საკითხები (თავი VI). განვითარებული ფეოდალიზმის გენეზისი საქართველოში და მასთან დაკავშირებული ისტორიულ-გეოგრაფიული ასპექტები. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია. ხელნაწერის უფლებით. თბ. 2019, გვ. 100-126.

ისტორიული კანონზომიერება ითხოვს, რომ ის ფულად ბეგარაში გარდაიქმნას. გარკვეულ ეტაპზე აღარ არის საკმარისი ნატურალური ბეგარა, გლეხმა უკვე ბატონს მისი ეკვივალენტი ფასი უნდა გადაუხადოს ფულის სახით. ამ შემთხვევაში, პროდუქტის ნაწილი უკვე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საქონლად გარდაიქმნება.¹⁷ აღრეულ ეტაპზე, როდესაც ფულადი მიმოქცევა ძალიან სუსტია, ბეგარის მცირე ნაწილის ფულად მოთხოვნა, სწორედ პროდუქტის საქონლად გარდაქმნის ჩანასახოვან ფორმას უნდა ასახავდეს. ქართული სამართლის ძეგლებში მოიპოვება ცნობები, როდესაც ბეგარა პროდუქტის პარალელურად ფულადი სახითაც არის შეწერილი, მაგალითისთვის მოვიყვანთ ერთ-ერთ დოკუმენტს, დაწერილი საკათალიკოსო სოფლების შესავლისა: „შედგომამ; დრ[ა]მ[ად] ე; ქრთილ[ი] კაბიწ[ი] ა; შედგომამ; ვეცხლი დრამამ გ; ქრთილი კაბიწ[ი] ბ; .. ჟინოვანს დგომამ დღე-ღამე გ; ვეცხლი დრამამ დღ; ქრთილი კაბიწი ე...“¹⁸

ა. თაბუაშვილის აზრით, XVII-XVIII საუკუნეებში ზოგიერთი ფეოდალური ბეგარა და სახელმწიფო გადასახადი, რომ ფულის სახით იკრიბებოდა, სწორედ რომ გლეხის ბაზართან კავშირზე უნდა მიუთითებდეს, რადგან ფულადი გადასახადი სავაჭრო ურთიერთობაში ჩართვის გარეშე წარმოუდგენელი იყო.¹⁹

თუ ამ მსჯელობას გავყვებით, გამოდის რომ ფულადმა ბეგარამ და სახელმწიფო გადასახადმა გლეხის შრომა-მიგებითი და ნატურალური ვალდებულება, მათ მიერ მოწეული პრიდუქტის გასაქონლება გამოიწვია. შრომა რომ XVIII საუკუნეში უკვე საქონელს წარმოადგენს ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი. დღიურმა შრომამ გარკვეული ფასი შეიძინა, და ის სავალო ურთიერთობაში უკვე, როგორც სარგებლის ფორმა შემოდის.

საქართველოში ფეოდალური წარმოების წესის საბოლოო გამარჯვების პერიოდი IX-X საუკუნეებზე მოდის, თუმცა ამავე პერიოდში შეიძლება იყოს გამონაკლისები, როდესაც თავისუფალი წვრილი მწარმოებელი ჯერ კიდევ არსებობს, მთაში ჯერ კიდევ შემორჩენილია ამგვარი საკუთრების ფორმები. მართალია საერთო სათემო საკუთრება მოგვიანო პერიოდშიც გვხვდება, თუმ-

¹⁷ კ. მარქსი. თავი ოცდამეექვსე. კაპიტალიზმამდელი ურთიერთობანი. სარგებელი შუა საუკუნეებში. კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა, გვ. 418.

¹⁸ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ერუქტიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 73-75.

¹⁹ ა. თაბუაშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. თბ. 2020, გვ. 103-106.

ცა მისი რღვევის საფუძველზე ბარში წარმოშობილი ატომიზებული მეურნეობები ახალი საწარმოო ურთიერთობების მსხვერპლი ხდება. გაგლეხების პროცესში, თავისუფალი მწარმოებელი ძალმომრეობის შედეგად კარგავს მიწას და პირად თავისუფლებასაც. ამდაგვარი ურთიერთობების პირობებში ფულადი მეურნეობის განუვითარებელი დონე სავაზშო კაპიტალის მცირე მასშტაბით არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს, თუმცა ის სავაჭრო კაპიტალის ხელში უნდა ყოფილიყო აკუმულირებული. ვაჭრობა იმ დროს კორპორატიულ საქმიანობას წარმოადგენდა და ხშირად ამდაგვარი ერთობები ეკლესიის შიგნითაც არსებობდა, ეკლესიას თავისი სავაჭრო კორპორაცია გააჩნდა, რომელიც პერიოდულად ბაჟისგანაც ყოფილა გათავისუფლებული. გიორგი III-ის სიგელიდან, რომელიც შიო მღვიმის მონასტრისადრე გაცემული, კკითხულობთ: „**ეგრეთვე წ(მიდ)აი ივი უდაბნოი მღუიშე პ(ირველა)დ და მერე საქონებელნი მათნი უბაჟონია ჩ(უენ)სა სამეფოსა შიგან ყ(ოვე)ლგან და ჩ(უენ)ცა გაგუითავისუფლება ბაჟისაგან ვაჭარნი და გლეხნი მათნი**“.²⁰ აქ ბაჟი ზოგადი გადასახადის მნიშვნელობით უნდა იხმარებოდეს, თუმცა ერთი რამ ნათელია, მღვიმის მონასტერი საკუთარ ვაჭრებს ფლობენ, მათი ბაჟისგან გათავისუფლება, ვაჭრობის მოგებას გაზრდიდა, მზარდი აკუმულირებული სავაჭრო კაპიტალის გადრაქმნა სავაზშო კაპიტალში კი ამგვარი ურთიერთობების კანონზომიერებას წარმოადგენს.

სავაჭრო კაპიტალი რომ მყარად იყო შეჭრილი სამონასტრო ცხოვრებაში კარგად სჩანს ვაჰანის ქვაბების განგების აკრძალვიდან: „**არავის ძმათაგან კვლეწიფების მონასტერსა ამას შინა ვაჭრობად და თავნობად ანუ მოფარდულება ღვინისა, გინა რაისაცა სხვისაი. არცა ვაზშად და აღნადგინებად გაცემაი სახმართად მსოფლიოთა გინა დაჭირებულთა ზედა და სისხლთა გლახაკთად განმდიდრებად, რომელი ესე ღიღისა უწესობისა არს საზღვარ და დასასრულ ანგაჰარებითისა სიბოროტისა და ვაჭრობისა უძვირეს არს.**“²¹

ვაჭრობა და მეგახშეობა, რომ უძრავ საქმეს წარმოადგენდა ნათელია ზემოთ მოყვანილი მუხლიდან. განსაკუთრებულად ერთი რამ არის აღსანიშნავი, რომ მეგახშეობაში გამოყოფილია მისი მორალური გაზრწინილებისა და ეკონომიკურად გამაჩანავებელი ხასიათი, რადგან მონასტრის განგება პირდა-

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 68.

²¹ განგება ვაჰანის ქვაბთა (1204-1234 წწ.). ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III: საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძე. თბ. 1970, გვ. 141.

პირ მიუთითებს, რომ გაჭვირვებულისა და გლახაკის ხარჯზე გამდიდრება ყოველად მიუღებელი საქციელია.

მიუხედავად ამისა, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ეკლესია ჩართული იყო დაკრედიტების საქმიანობაში. ე.წ. ნიკორწმინდელის დაწერილი, XI საუკუნის დოკუმენტია, ვარაუდობენ, რომ ირიბად პირველად აქ უნდა იყოს ნახსენები ვალთან დაკავშირებული ურთიერთობები:

„მუნვე, ცხილათს, მოვიგე მიწად და მივეც მათვე საკაბალოდ, და მოწამე არიან კაცნი.“²²

როგორც ვარაუდობენ მოგება ყიდვისგან განსხვავებული ფორმაა, ამიტომ მოგება შეიძლება ვალში აღებასაც გულისხმობდეს. შესაბამისად ვალში აღებული მიწა მათვე მიეცათ საკაბალოდ. თავისუფალი მწარმოებელი (დასაშვებია ის პიროვნულად სხვისი საკუთრება ყოფილიყო) ვალის გადაუხდელობის გამო კარგავს საკუთრებას, შემდგომ კი სავარაუდებელია, რომ ისინი პიროვნულ თავისუფლებასაც კარგავენ²³. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ზემოთ განხილულ პროცესებთან. ერთი საკუთრების ფორმის ხელყოფით, ხდება უკვე ფეოდალური საკუთრების გაფორმება. გვაქვს თუ არა მასშტაბურად წარმოების წესის ცვლილებასთან საქმე რთული სათქმელია, მაგრამ ამ პერიოდისთვის თავისუფალი მწარმოებლის თითქმის სრული გაგლეხება/დაყმევება სახეზეა, ამ პროცესში სხვა ტიპის ძალმომრეობასთან ერთად ვალის გადაუხდელობასაც გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა.

ის რომ ვალის სანაცვლოდ ქონების მითვისება ხდება, ამავე დოკუმენტის სხვა მუხლიდანაც სჩანს:

„ქველადსტესა შეილთაგან ავიღე საზღაუად მიწად შხროს ზ(ედ)ა რუსისტესა თანა, და მოწამე არიან კაცნი.“²⁴

სხვა მუხლებში სადაც მონასტრის წინამძღვარი საზღაოდ რაიმე ნივთს თუ ქონებას იღებს, ყოველთვის მითითებულია მიზეზი, რის სამაგიეროდ მიაქვს საზღაო, ერთგან მოპარული ცხენის საზღაურია, მეორეგან, ვინმე მდილას დაუჭრია ეკლესიის კაცები და ა.შ.²⁵

ჩემი დაკვირვებით, რადგან ქველადსტესისგან წაღებული მიწის საზღაურის დაკონკრეტება არ ჩანს, საქმე უნდა გვქონდეს სავალ ურთიერთობასთან.

²² ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 43.

²³ მ. ბერძნიშვილი. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება და კლასობრივი ბრძოლა. გვ. 31-32.

²⁴ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 41.

²⁵ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 40-41.

აქ ორი სავარაუდო გარემოების გამოყოფა შეიძლება: 1. ქველადის შვილთაგან წაღებული მიწა ნაწილობრივ თანა ეღვათ, ანუ საწილოდ ჰქონდათ რუსისძესთან. 2. დასაშვებია, რომ რუსისძე ეკლესიის კაცია და მის მიერ გაცემულ ვალის სანაცვლოდ ხდება მიწის წაღება, რადგან პატრონს უფლება უნდა ჰქონოდა თავისი ყმის ვალზეც. ქართულ სამართალში მიღებულია ნორმა, თუ გლეხი იღებს ვალს, მას ბატონი უნდა ჩაუდგეს თავებდად, რადგან ვალის სანაცვლოდ ჩადებულ ქონებაზე ბატონის უფლება ძირითად შემთხვევაში შეუზღუდავია, თუ ეს მიწა არ წარმოადგენს პარტახისგან გაშენებულს.

მომდევნო დოკუმენტი ვალის აღებისა თარიღდება XIII საუკუნის შუა წლებით. ვალის ამღებები არიან კავთულა და თევდორე ბურჯულები, რომლებიც ვალს იღებენ სვეტიცხოვლის მონასტრის მოძღვრისაგან, დემეტრე ტოხუაისძისაგან. ამდაგვარი დოკუმენტების შედგენას თავისი წესი ჰქონდა, უნდა ყოფილიყო მოცემული თუ რისთვის გაიცმოდა ვალი, შემდგომ უნდა ყოფილიყო მითითებული ვალისა და პროცენტის ოდენობა და ვადა, ბოლოს კი მოწმეები რომლებიც ესწრებოდნენ სავალო ხელშეკრულების გაფორმებას.

„ქ. სახელითა დ(მრ)თისათა და თავსდებობითა სუეტისა ცხოველისათა ესე დაწერილი დაგიწერეთ ჩ(უ)ენ, ბურჯელთა: კავთულამა და თევდორემა და ჩ(ე)ენთა შვილთა: ბასილმა და მშუილამა.

დაგუეჭირუა ჰავისა ჟამისაგან და ხარაჯობისგან და ავიღეთ თქვენ მოძღუარისაგან დემეტრესაგან(ნ) ტოხუაისძისაგან(ნ) სამოცი თეთრი დეკენბერსა ათსა და გავიჩინეთ ოცი კოკამ ტკბილი წელიწადსაშიგა მზაი, რომე უსიტყუელადა კელთამოგაქსენებდეთ, ვირემდისცაღა ამ თეთრსა შენსა კელთა მოგაქსენებდეთ.

ამისანი მოწამენი არიან ჯარაისძე ებაი და წამალაისძე იაი“.²⁶

მოცემულ დოკუმენტში საუბარია ვალის აღების კონკრეტულ მიზეზე, „დაგუეჭირუა ჰავისა ჟამისაგან და ხარაჯობისაგან“. ამ შემთხვევაში კავთულა და თევდორე გლეხები უნდა იყვნენ, ისინი სავარაუდოდ ერთ ფუძეს წარმოადგენენ, რომელთაც ბატონის წინაშე გარკვეული ბეგარა აკისრიათ. ბეგარა კი ამ პერიოდისთვის ნატურალური პროდუქტით გადაიხდება. უამინდობა პრიდაპირ აისახებოდა მოსავლიანობაზე, მოსავლის სიმწირე კი გლეხის შემოსავალზე, საიდანაც 1/3 ბატონს ეკუთვნობა. დოკუმენტიდან სჩანს, რომ უამინდობის გამო მოსავლიანობა დაბალი უნდა ყოფილიყო, რამაც უბიძგათ

²⁶ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 94.

ვალის აღებისკენ.²⁷ სხვა დოკუმენტიდან ვიცით, რომ თუ მოსავალი არ იქნება გლეხმა მაინც იძენივე უნდა გადაიხადოს რამდენიც შეწერილი აქვს. კახა თორელის დოკუმენტში მართალია საუბარია ზვრებასა და ხოდაბუნებზე, რომელიც შეწირულია რკონის მონასტრისთვის, თუმცა ნიშანდობლივი ფაქტია აღნიშნული: „**და ესე ნუ ოდეს იძიზეზების თუ: წელს არაი მოსრულაო. და ნუ მოაკლდების ესე ჩემი გაჩენილი.**“²⁸

ვალის აღების მიზეზი, რომ გადასახადია, ნათლად სჩანს დოკუმენტიდან, რადგან მსესხებლებს **დაეჭირვათ ხარაჯობისგან**. ხარაჯა შუასაუკუნეების საქართველოში საადგილმამულო გადასახადს აღნიშნავდა. მართალია ამავგვარი გადასახადი არაბების დროს შემოვიდა საქართველოში და სახელმწიფო ხარკს და გადასახადს აღნიშნავდა, თუმცა ტერმინმა მოგვიანო პერიოდში გარკვეული ცვლილება განიცადა.

როგორი უნდა ყოფილიყო საპროცენტო განაკვეთის გავლენა საგლეხო მეურნეონაზე?

კახა თორელის დაწერილიდან ვიცით, რომ 1 კოკა ღვინო 24 ლიტრი იყო, რომლის ფასი საშუალოდ 1,3 თეთრი უნდა ყოფილიყო.²⁹ როგორც აპოლონ თაბუაშვილმა გამოთვალა, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში 60 თეთრზე გაცემული სარგებლის, 20 კოკა ტკბილის ფასი 20 თეთრი უნდა ყოფილიყო. შესაბამისად ვალის საპროცენტო სარგებელი თაზნის შესამედს შეადგენდა, დაახლოებით 33,3 პროცენტს.³⁰ ამგვარი პროცენტული სარგებელი უნდა ყოფილიყო XVIII საუკუნის დასაწყისშიც, პ. გუგუშვილის დაკვირვებით, მსესხებელს ერთი მარჩილის (3 აბაზი) სანაცვლოდ ერთი კოკა ტკბილი, ან ოთხი კოდი ხორბალი, ან სულაც სამი აბაზი უნდა მიეცა, რაც მისი დანგარიშებით 33,3 პროცენტი გამოდიოდა.³¹ ზოგადად ქართული სამართლის ნორმები ადრე არსებულ ნორმებზე უნდა იყოს დაფუძებული და თუ შევადარებთ ადრეულ დოკუმენტებს და მოგვიანო პერიოდის სამართლის ძეგლებს, აღმოვაჩინოთ, რომ ეპოქების სხვაობის მიუხედავად მუხლის ნორმები ხშირად იდენტურია. თეთრის გასესხების შემთხვევაში ტკბილის გადახდის ოპერაცია ვახტანგ ბატონიშვილის სამართალმა შემოგვინახა „**ერთი რივი ვა-**

²⁷ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 94.

²⁸ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 150.

²⁹ ა. თაბუაშვილი. ფასები ფეოდალური ეპოქის საქართველოში (X-XVIII სს.). თბ. 2019, გვ. 68.

³⁰ ა. თაბუაშვილი. ფასები ფეოდალური ეპოქის საქართველოში, გვ. 68.

³¹ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II, გვ. 167.

ლი ეს არის, რომე სამს აბაზს თეთრს მისცემენ და სანამდინ თეთრი აქუს, ახალზე თვითო კოკა ტკბილი უნდა აძლიონ სარგებელი“.³² ვახტანგ ბატონიშვილის ვალის სარგებლის გაცემის ნორმის დადგენისას, თუ ის წონაში გაიცემა, წონა/ზომის ნორმებსაც განსაზღვრავს: „ადგილი არის, კოკა რვა ლიტრა არის, ადგილი არის – ათლიტრიანი, ადგილი არის – თორმეტნიანი, ადგილი არის – თექუსმეტნიანი, ადგილი არის ოცდაოთხლიტრიანი“.³³

კახა თორელის დაწერილიდან ვიგებთ, რომ მონასტრისთვის სულის მოსახსენებლად შეწირულ გლეხთა კომლის გამოსაღები 8 თეთრი ყოფილა, აღნიშნული 6 კოკა ღვინით იანგარიშება, მანამდე კი ამავე კომლებს 12 კოკა ჰქონიათ შეწირული.³⁴ გამოდის რომ მანამდე გლეხების კომლს 16 თეთრი ჰქონდათ შეწერილი. კახა თორელის დოკუმენტი 1260 წლით თარიღდება, რომლის რეალები ახლოსაა ჩვენი მიერ განხილულ სავალო დოკუმენტთან. მართალია ამ პერიოდის საქართველოში, კერძოდ კი ქართლში გლეხებზე შეწერილი გამოსაღები უნივერსალიზებული უნდა ყოფილიყო, კონკრეტული გამონაკლისების გარდა. ამ პერიოდის სრულფუძიანი გლეხის კულუხის გადასახადი 120 ლიტრით განისაზღვრა, რაც მოწეული მოსავლის 1/6 ყოფილა.³⁵ რკონის დაწერილზე დაკვირვებით, აპოლონ თაბუაშვილი ასკვნის, რომ XIII საუკუნის შუა ხანებისთვის ერთ სრულფუძიანი გლეხის მიერ ბატონისთვის გადახდილი *პროდუქტის ფასი, 38-40 თეთრს შეადგენდა*.³⁶ თუ მოცემულ გამოთვლას და ბურჯელთა სასესხო დოკუმენტს შევადარებთ, შემდეგი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: ძმებმა, რომელთაც უამინდობის გამო მოსავალი ნაკლები მოუვიდათ, თევდორე ტოხუაისძისგან ისესხეს 60 თეთრი, აქედან პირობითად სრულფუძიანი გლეხის ნატურალური ბეგარის ფასი გამოდის 38-40 თეთრი, აღებულ 60 თეთრზე კი სარგებელი წელიწადში უნდა გაცემულიყო 20 თეთრი, რაც თავის მხრივ ზემოთ გამოთვლილი საბეგრო ვალდებულების ნახევარს შეადგენს. მოცემული დაანგარიშება პირობითად სრულ ფუძეს შეესაბამება, ძნელი წარმოსადგენი არაა ნაკლებად მიწიანი საგლეხო ოჯახი უფრო რთულ ვითარებაში ჩავარდებოდა ვალის აღების პირობებში. მოკლედ რომ შევაფასოთ: გლეხი, რომელიც ვალდებულია ბეგარა გადაიხად-

³² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1963, გვ. 513.

³³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, გვ. 513.

³⁴ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 149.

³⁵ ა. თაბუაშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, გვ. 110.

³⁶ ა. თაბუაშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, გვ. 111.

ოს, მოუსავლიანობის (ან სხვა მიზეზით) გამო იღებს ვალს, რათა ბატონთან გასწორდეს. ვალის პროცენტი მის მეურნეობას აწვება. მომდევნო წელს კარგი მოსავლის პირობებში ბატონს კვლავ 38-40 თეთრი უნდა გადაუხადოს, 60 თეთრი ვალი დააბრუნოს, წელიწადში კი მის სარგებელში 20 თეთრის ეკვივალენტი ტკბილი გადაიხადოს. ამ მოცემულობის გათვალისწინებით სავსებით მართლზომიერია კ. მარქსის დაკვირვება კაპიტალიზმამდელი პერიოდის მეკახშეობაზე: „ამ ეპოქაში მეკახშემ სარგებლის ფორმით შეიძლება შთანთქას მთელი ის ნამეტი (ის, რაც შედეგში მოგებასა და მიწის რენტას შეადგენს), რომელიც აღმატება მწარმოებლის აუცილებელ საარსებო საშუალებებს (რაც შემდეგში მის ხელფას შეადგენს)...“³⁷.

საპროცენტო განაკვეთი საქართველოში სხვადასხვა ეპოქაში განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, თუმცა არის შემთხვევები, როდესაც XIII საუკუნეში გაცემული თეთრის სარგებელი და ვახტანგის ეპოქის სარგებელი იდენტურია, ამიტომაც უმეტეს შემთხვევაში ნამეტის უნივერსალიზაციაც შეგვიძლია.³⁸ გიორგი V-ის ძეგლისდების მიხედვით არც ქართველთა და არც უცხოელთა წესი არ არის სარგებლის მიღება, მაგრამ თუ მონღოლმოს („ავი იყოს“) 20% უნდა გამოართვას, გასესხებულმა ფულმა რა დროც არ უნდა დაეოს მსესხებლის ხელში.³⁹ ვახტანგის სამართლის მიხედვით საპროცენტო განაკვეთი 12-დან და 120 პროცენტამდე მერყეობდა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ 30 პროცენტზე ზემოთ სამართალი უწესობად მიიჩნეოდა, ზუსტ და საუკეთესო განაკვეთად კი 12% სახავდა. იყო შემთხვევები, როდესაც ღვინო და პური 267, 300 და 400 პროცენტშიც გასესხებულა. სამართლის წიგნი სარგებლის აღებას მკაცრად კრძალავდა, მიუხედავად ამისა ამგვარი ყვლეფის ფაქტები მრავლად გვაქვს.⁴⁰

ეკონომიკურ სიღუპსირესთან ერთად დავალიანება მორალურ დეგრადა-

³⁷ კ. მარქსი. კაპიტალი. წიგნი მესამე. ნაწილი მეორე. კაპიტალისტური წარმოების ერთობლივი პროცესი. თბ. 1959, გვ. 170.

³⁸ მაგალითად: კარლოს დიდი პერიოდში მეკახშეობად ითვლებოდა თუ ვინმე სარგებელში 100% აიღებდა. ციურინის საბჭოს 43% განისაზღვრავს სარგებლად. იტალიაში 40% ყოფილა, თუმცა XII-XIV საუკუნეებში ნორმალური განაკვეთი 205 ყოფილა. ვერონას 125 დაუწესებია. იმპერატორ ფრიდრიხ II (1220-1250 წწ.) ებრაელებისთვის 10% განისაზღვრავს სარგებელი. XIII საუკუნისთვის გერმანიაში 10% ნორმას წარმოადგენდა.

³⁹ სამართალი მეფისა გიორგისა. მუხლი 46. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I, გვ. 220-221.

⁴⁰ ნ. ქოიავა. ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში, გვ. 82-87; პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტომი II, გვ. 164-172.

ციასაც იწვევდა. ამის ნათელი მაგალითია 1675-1685 წლებით დათარიღებული დოკუმენტი:

„ქ. ხოლუაშვილები გაიყარნენ, ბატ[ონ]თან იჩიველეს, ვალზედ დეობდეს და ხოსიკა აღარ მიუდგა, ასე უთხრა: „ჩემი და ქიოტიშვილს ყავსო და ჩემი კერძი ვალი იმაშიდ გამიბარებია, ვალს აღარ გადავიხდი“.

და ეს ბატობმა უწყინა ხოსიკასა.

ახლა ამ ძმებმა უთხრეს ხოსიკასა. მაუკამა და გიგამა: „ეს გოგო სწორეთ გამოვიყენოთო და ვალიც სწორეთ გადავიხადოთო. და ხოსიკამ აღარ ქნა: „ ჩემ კერძ ვალშიდ ჩმი და მიმიცია.“

ახლა ხოსიკას უბძანა ბატონმა პაატა აბაშიძემ: „ცოდვა და მაღლი შენი იყოს შენი დისა.“⁴¹

როგორც ვხედავთ, დაკრედიტებული ხოსიკა, თავისი ვალის წილში საკუთარ დას გასცემს, მიუხედავად ძმების წინააღმდეგობისა. ამ კონკრეტულ ეპიზოდში ახალი საკითხი წამოყოფს თავს, ქალის როგორც საცვლელი ერთეულისა. ხოლუაშვილები სავარაუდოდ გლეხები არიან, რადგან აზნაურის-შვილის ვალში დატოვება ფეოდალური პერიოდისთვის ყოველად წარმოუდგენელია. ის რომ გლეხი თვითონ წარმოადგენს ბატონის საკუთრებას, როგორც საწარმოო საშუალება, საგლეხო ფუძეში შიდა იერარქიულ სისტემასაც აყალიბებდა, რადგან ძმას საკუთარ დაზე პირობითად როგორც საწარმოო საშუალებაზე გარკვეული უფლება ჰქონდა, ძმების წინააღმდეგობის მიუხედავად ხოსიკას პოზიცია მისი ოჯახის უფროსობით ხომ არ უნდა იყოს გამოწვეული? ბატონი ამ შემთხვევაში ყოველგვარ პასუხისმგებლობას იხსნის და გადაწყვეტილებას ხოსიკას მორალურ პასუხისმგებლობად აფასებს. ღიმილის მომგვრელია ბატონის პოზიცია, როდესაც ამგვარ საწარმოო ურთიერთობების პირობებში მრავლად გვაქვს ბატონის მიერ გლეხის დაგირავების თუ ვალის სანაცვლოდ გაცემის ან გაყიდვის ფაქტები. ერთი შეხედვით მმართველი კლასის მორალური უპირატესობა, სწორედ მათ მიერ შექმნილი და კანონებით გამყარებული ყვლეფაზე დაფუძნებული სისტემის მიერ აღმოცენებული საზოგადოებრივი ურთიერთობების შედეგია.

ვანუშტი ბატონიშვილის სამართალში შემავალი სომხური სამართალი შვილის გირაოში გაცემის ფაქტსაც იცნობს: მუხლი 133: „ [თუ] მუახლე მისცეს გირაოდ, მისი სამსახური უნდა იყოს თეთრის სარგებელი. თუ შვილი

⁴¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. IV. სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), გვ. 150.

მისცეს, – პატრონისა არის: რა მისი თეთრის მართებული სარგებელი აუთავდეს, თავისი თავისავ პატრონს დაჯსნეინოს“.⁴² როგორც დოკუმენტიდან სჩანს, სარგებელში კონკრეტული ადამიანის სამუშაო ძალა გაიცემა. სამუშაოს დრო და ოდენობა განსაზღვრული არ არის, შესაბამისად არ ჩანს რა სამუშაოს ჩატარება უწევს გირაოში ჩადებულ ადამიანს, თუმცა სავარაუდებელია, რომ ის ისეთივე დროს და შრომის ოდენობას დახარჯავდა რამდენსაც ბატონის სასარგებლოდ მომუშავე გლეხები.

ვალი პიროვნული დამოკიდებულებასთან ერთად ქონების სრულ დაკარგვასაც იწვევდა, ის ვინც სხვის ყმობაში არ გადადიოდა, იძულებული იყო მოჯამაგირედ ან დღიურ მუშად ემუშავა. სამუშაო ძალის გასაქონლება და შესაბამისი ფასის განსაზღვრა ფულადი ბეგარის დაწინაურებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ყოველივე ამას თან სდევდა, უფრო მეტიც, წინ უსწრებს „ქონებამოკლებულ და ფულით დასაქირავებულ დღიურ მუშათა კლასის წარმოქმნა“.⁴³ როგორც ვახტანგ VI-ის პერიოდისთვის და ზოგადად XVIII საუკუნისთვის დოკუმენტებში მრავლადაა აღწერილი დაქირავებული დღიური შრომის ფაქტები, გარკვეული ხარჯის და ანაზღაურების მითითებით.⁴⁴

უმუშაოდ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართალში ვალის სანაცვლოდ გაწეული სამუშაო დღის შესაბამისობა სარგებლთან გარკვევითაა აღწერილი. მუხლი 119: „არის კიდევ მარჩილი ასრე გაიცემული, რომე მარჩილის სარგებელად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს ან მარჩილის თავს წელიწადში ერთი აბაზი სარგებელი მოსცენ“.⁴⁵ ვახტანგისვე სამართლის 130-ე მუხლში ნათლადაა გაწერილი მუშის დღიური სამუშაოს სარგო, „დღეში მუშა ერთ შაურად იმუშავენს და მარჩილი წელიწადში ერთ აბაზს მოიგებს“. ა. თაბუაშვილის გამოთვლით, XVIII საუკუნის შუა ხანებისთვის შიდა ქართლში მუშის დაქირავება მისი გამოკვების ხარჯებითურთ 1,5 შაურად ყოფილა შესაძლებელი. ამ პერიოდის 1,5 შაური კი სწორედ ვახტანგის ეპოქის 1 შაურის ტოლფასი ყოფილა. ⁴⁶ ოთხი დღე შესაბამისად 4 შაური გამოდიოდა, რაც

⁴² ვახტანგ IV-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I, გვ. 262.

⁴³ კ. მარქსი. კაპიტალი. წიგნი მესამე. ნაწილი მეორე. კაპიტალისტური წარმოების ერთობლივი პროცესი, გვ. 421.

⁴⁴ იხ. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისთვის. წიგნი I (ხელფასი, ქირა, ფასები). მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ. 1938.

⁴⁵ ვახტანგ IV-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I, გვ. 513.

⁴⁶ ა. თაბუაშვილი. ფასები ფეოდალური ეპოქის საქართველოში, გვ. 288-289.

თავის მხრივ 1 აბაზს უდრიდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ვახტანგის დროს ერთ მარჩილზე სარგებელს 1 კოკა ტკბილი, ან ოთხი კოდი ხორბალი, ან 4 დღე მუშაობა, ან 1 აბაზი წარმოადგენდა. იმ პერიოდისთვის ერთი კოკა ტკბილი 1 აბაზი ფასობდა, დღიური მუშაობა კი 1 შაური, ოთხი დღის სამუშაო კი 1 აბაზს უდრიდა.⁴⁷ ამგვარი იყო მოგვიანო პერიოდის ვალის სარგებელში გაწეული სამუშაოს ოდენობა და მისი პროცენტული შესაბამისობა.

მევახშეობა მძიმედ აწვებოდა მწარმოებელ კლასს, როგორც საკუთარი დავალიანების, ასევე ბატონის მიერ სავახშო ვალდებულების აღების დროსაც. საკუთარი ვალის გადასახლად, მას არა მარტო ბატონისთვის უნდა ეწარმოებინა ზედმეტი ღირებულება ზედმეტის შრომის სახით, არამედ ამგვარი ღირებულების წარმოება უკვე მას მევახშის სასარგებლოდაც უწევდა, რაც მძიმე ტვირთად აწვებოდა საგლეხო მეურნეობას და მის ოჯახს. ბატონის მხრიდან ვალის აღების შემთხვევაში კი სარგებლის გადახდა რა თქმა უნდა, ასევე საგლეხო მეურნეობას აწვებოდა, ამგვარი შრომა კი ასევე გარმაგებულ ზედმეტ ღირებულებას აწარმოებდა. ხშირად გლეხი ვალის სარგებელში გაიცემოდა, ხშირად კი მწარმოებელი ვალის გადაუხდელობის ან ვალისგან თავის დაღწევის სანაცვლოდ თავის თავს ყიდდა. ასეთი ფაქტი შემოგვინახა XVII საუკუნის დოკუმენტმა: „ჩემი თავი ჩემის ნებით მოგვიდე მე ქიმათელმა არაქელას შვილმა ზურაბამა და ჩემმა შვილმან პაატანამ, ... მევალებმა ძალა მიყვეს, გარდახდა არა შემეძლო, მოველ და შემოგვხვეწე; მევალებს მამარჩინე, ვალი რაც მემართა გარდამიხადე და გეყმევ და მზითვის მუახლე შევირთე თქვენი, მოგვიდე ჩემი შვილიც თქვენ ...“⁴⁸ როგორც ვხედავთ, ვალით შეწუხებულმა არაქელამ არა მარტო თავისი თავი, არამედ შვილიც გაყიდა. ვალის გადაუხდელობის გამო არაქლა შვილითურთ ყმობაში შედიის. პ. გუგუშვილის დაკვირვებით, მევახშეობას საქართველოში არა თუ არ უთამაშია ფეოდალური წარმოების და საკუთრების დამრღვევის როლი, არამედ მის კონსერვაციას უწყობდა ხელს,⁴⁹ მეტიც, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რაღაც ეტაპზე მის კლავწარმოებას ახდენდა.

ზემოთ მოხმობილი სამართლის ძეგლებზე დაყრდნობით, საკრედიტო საქმიანობაში პროცენტული განაკვეთის განსაზღვრა რომ სახელმწიფოს საქ-

⁴⁷ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II, გვ. 167 (შენიშვნა სქოლიოში).

⁴⁸ საქართველოს სიძველენი. ტ. II. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1909, გვ. 180-181.

⁴⁹ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II, გვ. 186.

მე იყო ნათელია. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგჯერ სარგებელი სამართლის კონკრეტული ნორმით იყო განსაზღვრული, მევახშე ხშირად სარგებელში მასზე მეტს იღებდა. პ. გუგუშვილი „ისტორიანი და აზმანის“ ერთ პასაჟზე დაყრდნობით ასკვნის, რომ სახელმწიფოს პრეროგატივა ყოფილა მოვალეთა დახსნა ვალთაგან, ვალისა და სარგებლის მოსპობა. ძნელი სათქმელია რა სახით აკეთებდა ამას სახელმწიფო, საკანონმდებლო თუ ერთჯერადი აქტით,⁵⁰ მაგრამ ერთი რამ ნათელია, ქვეყნის მმართველმა „იკსნა მოვალენი ვალთაგან და მისცა ობოლთა ღონე და ქურიეთა კელმწიფება განქორწინებად, და ღონიერ-ყვნა გლახაკნი“⁵¹.

⁵⁰ პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. ტომი II, გვ. 166.

⁵¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს გ. კარტოზიამ და ც. კიკვიძემ. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 204.

Akaki Chikobava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

POLITICAL ECONOMY OF USURY IN FEUDAL GEORGIA

Summary

Money-lending starts with the origin and development of trade relationship. Credit and debt is an inseparable part of social and economic life at every stage of societal development. Share of usury is small under subsistence economy however it is still evident.

Relationship of a creditor and a debtor during the feudal era is my area of research this time. Based on Georgian documents I will emphasize how money-lending affected production relationships and also how it changed forms of property. The other interesting aspects of the credit are to what extent it shaped class relationships, what were the differences between the credit given to a peasant and to a lord, how taking the credit affected the economic life of a peasant or a lord and what amount of its income a peasant was supposed to pay as an interest rate.

It is believed that usury did not serve the progress. Its revolutionary role can be traced in the demolition of manorial economy only. On the other hand, a lord with a credit had to pay the loan from his own resources which served as a double burden for his peasant who in turn was obliged to do the job of a serf and apart for his regular work he was punished with surplus labor imposed on him because of his lord's credit.

The paper deals with theoretical aspects of the formation of usury in Georgia. Since usury is not possible without a cash crop I tried to analyze which product could become one in feudal Georgia, also how it was converted into money rent and also, who was accumulating this income, why usury capital ended up in the hands of monasteries and how clergy was involved in this activity despite the ban.

Interrelationship of interest rates of different periods is also discussed. In addition, different aspects, for example, how quantity of profit affected the peasant's holdings, what were the reasons a peasant might loan money, what

was the share of interest in his income and also, what was the relationship between the rent and the profit is addressed. One specific example discussed in the paper will shed the light not only on peasant's economic grievances but also on his moral condition, i. e. how money-lending affected his life.

The paper is an outline of a future research which will emphasize history of usury in feudal Georgia in the frameworks of historical materialism using the methodology of political economy.